

FILOCALIA

sau culegere din scrierile Sfinților Părinți
care arată cum se poate omul curăți,
lumina și desăvârși

Volumul 8

Din scrierile părinților Calist și Ignatie Xanthopol,
Calist Patriarhul, Calist Angelicude,
Calist Catafygiotul, Sf. Simeon Noul Teolog,
Teofan, Nicodim Aghioritul
Cu un capitol despre
Istoria isihasmului în Ortodoxia românească

EDIȚIE JUBILIARĂ

Traducere din grecește, introducere și note de
Preotul Profesor Dr. DUMITRU STĂNILĂ

TEPĂRIT CU BINECUVÂNTAREA
PREAFERICITULUI PĂRINTE

DANIEL

PATRIARHUL BISERICII ORTODOXE ROMÂNE



EDITURA INSTITUTULUI BIBLIC ȘI DE MISIUNE ORTODOXĂ
BUCUREȘTI • 2017

CUPRINS

Cuvânt înainte, de P.F. Părinte Patriarh Daniel	5
--	---

CALIST ȘI IGNATIE XANTHOPOL

Introducere	11
Metoda și regula foarte amănunțită, care are mărturiile sfinților și poate fi întrebuințată, cu ajutorul lui Dumnezeu, de către cei ce-și aleg să viețuiască în liniște și singurătate, sau despre purtarea, petrecerea și viețuirea lor și despre toate bunătățile ce le pricinuește liniștirea celor ce se străduiesc cu ea cu dreaptă judecată	27

CALIST PATRIARHUL

Capete despre rugăciune	267
Capete care au lipsit	274

CALIST ANGELICUDE

Introducere	433
Meșteșugul liniștirii	436
Culegere din Sfinții Părinți: Despre rugăciune și luare-aminte	448

CALIST CATAFYGIOTUL

Introducere	457
Cele ce s-au păstrat din capetele preainalte și de dreaptă judecată (silogistice) despre unirea dumnezeiască și viața contemplativă	462

SIMEON NOUL TEOLOG

Metoda sfintei rugăciuni și atențiuni	611
---	-----

TEOFAN

Din viața Cuviosului Părintelui nostru Maxim Cavescolivitul	627
--	-----

NICODIM AGHIORITUL

Din viața Sfântului Grigorie, Arhiepiscopul Salonicului, făcătorul de minuni	635
---	-----

DIN ISTORIA ISIHASMULUI ÎN ORTODOXIA ROMÂNĂ

Isihaștii sau sihaștrii și Rugăciunea lui Iisus în tradiția Ortodoxiei românești	645
Vasile de la Poiana Mărului: Cuvânt înainte sau Călăuză	682
Din sfaturile starețului Gheorghe de la Cernica....	700
Tipicul sfintei rugăciuni cea cu mintea, precum de la Părintele Iosif s-a primit	703
Rânduiala cea bună a vieții de sine	706
Alăută duhovnicească și trâmbiță cerească	714
Cuvinte adunate din sfintele scrieri	719

INTRODUCERE

*I. Autorii scrierii și legătura ei cu celelalte
scrieri ale patriarhului Calist*

Despre Ignatie, al doilea autor al acestei scrieri, nu se știe nimic afară de ceea ce spune Simeon al Tesalonicului: că era din Constantinopol, împreună cu Calist, și s-a nevoit împreună cu acesta în viața monahală.

Despre celălalt autor, Simeon al Tesalonicului scrie în plus că a fost și patriarh al Constantinopolului. „În chip deosebit au scris despre aceasta (despre Rugăciunea lui Iisus) în zilele noastre, în Duh, ca fiind și ei în Dumnezeu, de Dumnezeu cuvântători, de Dumnezeu și de Hristos purtători și cu adevărat îndumnezeiți, cel întru sfinți părintele nostru Calist, care a fost și patriarhul de la Dumnezeu al capitalei Noua Romă, și împreună cugetătorul și nevoitorul cu el, Cuviosul Ignatie. Ei au înfățișat în cartea alcătuită de ei, în chip duhovnicesc și într-o gândire foarte înaltă, în numărul plin de 100 de capete, deplina cunoștință despre aceasta”¹.

Pe baza afirmației lui Simeon Tesalonicianul, că acești autori au scris în zilele lui, dat fiind că el a murit la 1430 ca mitropolit al Tesalonicului (în noaptea în care au ocupat turcii acest oraș), s-a dedus, pe drept cuvânt, că el vorbește nu de Calist I, care a fost patriarh în Constantinopol între 1350 și 1353 și între

1. *Împotriva tuturor ereziilor*, cap. 296, în: PG 155, 542.

1355 și 1363, cum presupune Nicodim Aghioritul în prefața la această scriere, ci de Calist al II-lea, care a fost patriarh în 1397, vreme de 7 luni².

Despre acest Calist se știe sigur că a fost călugăr în Mănăstirea Xanthopol din Sfântul Munte, una dintre mănăstirile vecine cu Mănăstirea Pantocrator, dar tot așa de sigur e că a viețuit și în Mănăstirea Xanthopol din Constantinopol. Numele de Xanthopol îl are din faptul că a trăit în mănăstirile cu acest nume, și nu din faptul că s-ar fi născut din familia Xanthopol din Constantinopol, căci în acest caz ar fi trebuit să fie dat de Simeon Tesaloniceanul ca frate de sânge cu Ignatie, ceea ce nu se întâmplă³. Mănăstirea Xanthopol din Galata (Constantinopol) era, poate, într-o legătură cu Mănăstirea Xanthopol din Sfântul Munte⁴. În anul 1431 se vorbește în Mănăstirea Xanthopol din Galata de Sfinții Xanthopoli⁵. Ziua Sfântului Calist se prăznuiește de către Biserica greacă în 22 noiembrie.

Sub numele lui Calist Patriarhul, în *Filocalia* greacă mai sunt inserate încă două scrieri: una intitulată *Despre rugăciune*, în 14 capete, și alta, la fel, cu capetele enumerate în continuare, până la 83. Ultima n-a fost

2. Hans-Georg Beck, *Kirche und theologische Litteratur im byzantinischen Reich*, München, 1959, pp. 784, 774; A. M. Ammann S. J., *Die Gotteschau im palamitischen Hesychasmus*, Würzburg, 1938, pp. 8, 13.

3. A. M. Ammann, *Die Gotteschau...*, p. 13. A se vedea și V. Grumel, „Note sur Callist Xanthopol”, în: *Revue des études byzantines*, 1960, pp. 199-204.

4. Cf. Μέγας Συναξαριστής nov.-dec., Atena, 1895, p. 482, n. 1; după Ammann, *Die Gotteschau...*, p. 13.

5. G. Mercati, „Notizie di Procoro e Demetrio Cidone”, în: *Studi e testi*, 56, Città del Vaticano, 1931, p. 473.

publicată în prima ediție a *Filocaliei* grecești, ci numai în a doua și a treia⁶.

A. M. Ammann recunoaște ca justă această atribuire. *Filocalia* greacă, în edițiile a II-a și a III-a, numește scrierea din urmă *Capetele ce lipsesc* (din prima ediție) și le numără de la cap. 15 înainte. A. M. Ammann spune că în ediția a II-a din Atena capetele scrierii *Despre rugăciune* au fost adăugate în întregime⁷. Dar se pare că cele 14 capete din prima scriere reprezintă fragmentul unei alte scrieri a lui Calist. Cel puțin așa rezultă dintr-un manuscris românesc, nr. 500, din Mănăstirea Văratec, scris de stareța Nazaria la 1811, la îndemnul duhovnicului Iosif, cuprinzând 186 de file. În acest manuscris, numit *Raiul*, capetele încep nu cu nr. 15 (ca în *Filocalia* greacă), ci cu nr. 1, cuprinzând în total 80 de capete⁸.

6. Ediția I (într-un volum) a fost publicată la Veneția în 1792, ed. a II-a (în două volume), la Atena în 1893, ed. a III-a (în cinci volume), tot la Atena, între anii 1957 și 1963. Scrierea mai extinsă, *Despre rugăciune*, e publicată în ed. a II-a, în vol. II, pp. 412-459; în ed. a III-a, în vol. IV, pp. 299-367.

7. *Die Gotteschau...*, p. 14, n. 2.

8. Iată numerotarea paralelă din *Filocalia* greacă și manuscrisul de la Văratec:

<i>Filocalia</i> greacă.	<i>Văratec</i>
15	1
1-20	2-5
21	6
1-45	7-30
45 al. 2	31
1-55	32-40
55 al. 2	41
55 al. 3	42
55 al. 4	43
55 al. 5	44

Tot în ms. 50 de la Văratec scrierea *Raiul* se numește „Cartea a treia a patriarhului Calist”. Pe de altă parte, în mai multe manuscrise românești din Biblioteca Academiei Române scrierea *Metoda* sau *Cele o sută de capete* ale lui Calist și Ignatie e dată ca având autor numai pe patriarhul Calist, sau pe Calist Xanthopol⁹. Și iarăși, pe de altă parte, alte manuscrise din aceea bibliotecă dau sub numele lui Calist și Ignatie Xanthopol și scrierea *Raiul*¹⁰.

De aici s-ar putea deduce că scrierea *Metoda* e mai mult a lui Calist; poate că Ignatie îi va fi dat numai vreun ajutor la strângerea citatelor din Părinții anteriori.

În felul acesta s-ar explica, poate, faptul că scrierea *Raiul* e dată ca a treia carte a Sfântului Calist. Prima ar fi *Metoda*, dată în unele manuscrise sub

56	45
56 al. 2	46
56 al. 3	47
56 al. 4	48
I-62	49-54
62 (Farisee)	55
I-82	56-77
83 al. 2	78
83 al. 3	79
83 al. 4	80

9. Astfel, ms. 1922 cuprinde această sută sub numele lui Calist Xanthopol, f. 3 r.-107 r. Manuscrisul 1474 cuprinde mai multe capete din aceeași sută, tot sub numele Sfântului Calist (f. 2 r.-23 v.; cap. 35, 29), apoi întreaga sută (f. 23 r.-275 r.). Sunt însă în această bibliotecă și unele manuscrise în care *Cele o sută de capete* sunt atribuite lui Calist și Ignatie (703, 1409, 1889, 2635, 2799, 2890, 3101, 3457, 3546).

10. Manuscrisele 1981, 2890. În orice caz, ar fi necesară o cercetare mai cu răgaz a tuturor manuscriselor care cuprind scrierile lui Calist (și Ignatie).

numele lui Calist și Ignatie Xanthopol, iar a doua, *Cele 14 Capete despre rugăciune*, din care au mai putut face parte și alte capete, date sub diferite nume de conținuturi în unele manuscrise din Biblioteca Academiei Române¹¹.

Tot din faptul că *Metoda* este în mod precumpănitor o scriere a lui Calist (prima carte), s-ar explica de ce această scriere se numește și ea, uneori, *Rai*, deși e dată sub numele lui Calist și Ignatie și deși numele de *Rai* se dă în textul altor manuscrise numai celei de a treia scrieri, care e dată ca fiind numai a lui Calist¹².

În orice caz, elucidarea acestei chestiuni cere o cercetare amănunțită a manuscriselor grecești din diferite biblioteci.

Din notele date până aici se vede cât de des s-au copiat scrierile lui Calist în românește; și n-am dat decât o parte din manuscrisele românești care le cuprind și care datează de la sfârșitul secolului al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea.

Mai e de remarcat că adeseori scrierile patriarhului Calist, inclusiv cea de sub numele lui Calist și Ignatie, se află în aceleași manuscrise cu cele ale

11. Dăm manuscrisele în care se află capete de ale lui Calist, se pare deosebite de cele 14 și cele 80 (sau 83) *Despre rugăciune* și de cele 100 (ale lui Calist și Ignatie); menționăm: *Chip al luării-aminte și al rugăciunii* (ms. Acad. 486, 1076, 3790, 3543, 179, 4716, 3547; Neamț, ms. 29, 39, 44, 49). Apoi: Calist Patriarhul, *Capete pentru viața de obște* (Bibl. Acad. Rom., ms. 3548, f. 278 r.-295 r.); același, *Pentru ascultare* (Bibl. Acad. Rom., ms. 3548, f. 278 r.-295 r.); Calist Xanthopol, *Mărturisirea păcatelor* (Bibl. Acad. Rom., ms. 2519, f. r.-7 r. 2647, f. 46 r.-59 r.).

12. Așa se numește scrierea *Cele o sută de capete* ale lui Calist și Ignatie Xanthopol, în ms. 24, 44, 73 din Biblioteca Mănăstirii Neamț sau în ms. 2890 din Bibl. Acad. Rom.

Sfântului Grigorie Sinaitul. Se pare că scrierile acestor doi autori, împreună cu Scara lui Ioan Scărarul, erau cele mai citite de călugării români.

În manuscrisul nr. 1922 din Biblioteca Academiei Române, în care după *Cele o sută de capete* ale lui Calist Xanthopol (f. 3-108) urmează opera lui Grigorie Sinaitul (f. 108 r.-264 r.) cu un „Cuvânt înainte” al lui Vasile de la Poiana Mărului (f. 108 r.-118 r.) și o parte din opera lui Petru Damaschinul (f. 265 r.-283 r.), se scrie pe dosul copertei din față: „Această carte ce se numește Filocalie este învățătoare pentru a minții rugăciune și are multe învățături posnicești”. Manuscrisul era considerat deci ca cuprinzând în esență tot ce-i trebuie unui monah în urcușul lui duhovnicesc.

Dar socotim că și motivele interne pledează pentru identitatea autorului *Metodei* lui Calist și Ignatie cu autorul celorlalte scrieri: patriarhul Calist.

Pentru a vedea aceasta, dăm mai întâi pe scurt conținutul *Metodei*, cunoscută ca a lui Calist și Ignatie Xanthopol, și apoi pe al celorlalte două scrieri ale patriarhului Calist publicate în acest volum, cu apropierea și deosebirea dintre ele.

2. Conținutul *Metodei* lui Calist și Ignatie Xanthopol și legătura lui cu conținutul celorlalte două scrieri ale lui Calist

Dacă toate scrierile cuprinse în *Filocalia* greacă și aproape toate scrierile duhovnicești ale Răsăritului ortodox înfățișează în sentințe sau în expuneri mai continue diferitele momente, stări sau trepte ale vieții duhovnicești într-o formă nesistematică, *Metoda* lui

Calist și Ignatie vrea să expună întreg urcușul acestei vieți în forma în care se împlinește de fapt. În privința aceasta, numai Scara lui Ioan Scărarul i se aseamănă. Poate aceasta i-a și servit de model. E drept că nu totdeauna capetele cărții acesteia se succed în mod riguros după treptele urcușului duhovnicesc. Aceasta pentru că nici acest urcuș nu are succesiunea strictă pe care o cere ideea noastră de înșiruire sistematică. În viață, chiar în viața cea duhovnicească, apar anticipat și pentru momente mai scurte stări și trepte care se vor înstăpâni deplin în suflet de-abia în faze mai înalte ale ei; sau în fazele mai înalte revin pentru momente mai scurte unele umbre, trepte și stări, care s-ar putea socoti de cei ce privesc lucrurile prea schematic că au fost definitiv depășite. Autorii scrierii de față țin, cu o anumită libertate, seama în expunerea lor de această dezvoltare nu prea simplă a vieții duhovnicești. Dar, în general, în scrierea lor se observă cu destulă claritate firul suitor al acestei vieți.

O altă caracteristică a acestei scrieri este că e alcătuită aproape exclusiv din texte ale Părinților mai vechi. Autorii dau de la ei aproape în fiecare cap numai câteva rânduri de introducere și câteva de încheiere. Dar textele din fiecare cap și din toată scrierea sunt atât de bine alese și așezate într-o înșirare atât de consecventă, că fiecare cap și toate la un loc se prezintă ca un întreg bine încheiat și într-un suu organic.

Dar, adeseori, chiar printre textele citate sunt observații personale care scot la iveală înțelesuri adânci din ele, poate pentru prima dată. Ba, câteva teme din capetele dinspre sfârșit sunt expuse cu cuvinte aproape exclusiv proprii autorilor, punând în

lumină asemenea înțelesuri surprinzător de adânci și de noi. Așa e, de pildă, cap. 92, despre importanța împărtășirii dese cu Trupul și Sângele Domnului.

Deosebit de accentuat și de luminos e descrisă preschimbarea firii umane prin îndumnezeirea produsă de Rugăciunea lui Iisus, însoțită de căldura iubirii față de El. Intimitatea ce se înfăptuiește între firea umană și lucrarea dumnezeiască este descrisă în termeni capabili să redea toată realitatea subtilă a acestei unități. A se vedea în acest sens cap. 90: „Despre credință, nădejde și iubire”, unde se spune între altele: „Semnele schimbării (produse de căldura iubirii lui Dumnezeu) sunt că fața omului devine plină de căldură, plină de bucurie, trupul lui se încălzește, frica și sfiala se depărtează de la el și își iese din sine... Moartea înfricoșătoare o socotește ca bucurie”.

O altă caracteristică a scrierii este că, în tot acest fir suitor al vieții duhovnicești, ea lasă să se observe prezența permanentă și de prim rang a rugăciunii lui Iisus. De aceea autorii ei reiau vorbirea despre această rugăciune în foarte multe rânduri, la toate nivelele la care ajunge viața duhovnicească. Dar întrucât, după ei, rugăciunea aceasta nu se poate săvârși ca o metodă formală, făcând abstracție de piedicile pe care i le opun diferitele patimi, închipuiri și amintiri care ispitesc pe om spre plăceri trupești și-l leagă de lucrurile și de împrejurările care le pot satisface, autorii (sau autorul) își îndreaptă adeseori, după descrierea felului în care trebuie să se facă rugăciunea, atenția spre metodele prin care omul se poate feri, se poate curăți de patimi și poate dezvolta în sine virtuțile sau pornirile spre bine, care sfârșesc în nepătimire.

Pe aceasta autorii o leagă strâns de iubire, de îndumnezeire, de vederea luminii dumnezeiești.

În general „liniștea” pe care trebuie să o dobândească omul duhovnicesc este un proces dinamic, deși liniștit din alt punct de vedere, e o creștere în blândete, în smerenie, dar și în fericirea iubirii, o tensiune continuă spre Dumnezeu, supremul izvor de iubire, care nu e lipsită de momentele dramatice ale pocăinței pentru păcatele cele mai subțiri, pe care, cu cât omul e mai progresat duhovnicește, cu atât le sesizează mai mult în sine, producându-i o ascuțită întristare. Și tot acest urcuș sfârșește în „odihna” în iubirea lui Dumnezeu, care nici ea nu e încremenire, ci o lărgire neconținută a ființei umane pentru primirea și iradierea acestei iubiri.

Foarte puternic este pusă în lumină, în urcușul omului duhovnicesc și în starea lui îndumnezeită, plină de forța iradierii, lucrarea Sfântului Duh. Toată viața cea nouă, plină de văpaia iubirii lui Dumnezeu, se datorează Sfântului Duh. Mai rar o scriere ca aceasta, în care lucrarea Duhului Sfânt să fie așa de accentuată.

Desigur, aceasta nu înseamnă că atenția acordată Domnului Iisus Hristos trece pe al doilea plan, cum crede Ammann. Pomenirea neîncetată a numelui lui Iisus, cu simțirea fierbinte a iubirii Lui, a dulceții prezenței Lui, este puterea esențială care conduce pe om în tot urcușul lui spre unirea cu Dumnezeu și spre desăvârșirea proprie. Această putere stă la baza întregului său efort de curățire de patimi, de înaintare spre nepătimire, spre simțirea tot mai adâncă a lui Dumnezeu și spre unirea cu El în însăși persoana Domnului Iisus Hristos. Dacă nu se

încurajează închipuirea lui Hristos cu rănilor Lui sângere, ca în mistica feminină catolică, este pentru că Hristos, Cel cu Care omul duhovnicesc sporește legătura neîncetată, este Hristos Cel înviat, Cel devenit străveziu în lumină, Cel care e simțit în primul rând ca subiect – focar de iubire, sălășluit în lăuntrul inimii, nu Hristos al amintirii în starea de răstignire pe cruce, Hristos care nu e, propriu-zis, real prezent, ci mai curând doar amintit. Hristos din scrierile duhovnicești ale Răsăritului este Hristos real prezent și transparent în inimă, Hristos din Care, de aceea, iradiază puterea în toată ființa umană, dar o putere care e simțită că e din El ca subiect plin de o iubire nesfârșită.

Reproșul lui Ammann, din acest punct de vedere, pornește din neînțelegerea spiritualității răsăritene, care nu rămâne la sentimentalismul susținut mai mult de amintire și lipsit de puterea de înduhovnicire a omului, care iradiază din Hristos Cel prezent¹³.

Desigur, aceasta stă în legătură și cu altă considerare a esenței operei mântuitoare a lui Hristos: în învățătura Părinților. Hristos nu ne-a mântuit prin plata unei echivalențe juridice pe cruce, pentru care trebuie să-l fim mereu recunoscători cu amintirea, privind la această răstignire a Lui pe cruce, cum însuși Ammann declară, ci ne mântuiește prin legătura reală, continuă, pe care o avem cu Hristos Cel înviat, desigur și pentru faptul că a primit răstignirea.

Și numai pentru faptul că Hristos e simțit prezent în starea Lui înviată, pnevmatizată, transparentă și iradiantă de putere, tot urcușul duhovnicesc duce pe om spre pnevmatizare asemănătoare cu a Lui,

13. A. M. Ammann, *Die Gotteschau...*, p. 40.

care pregătește deplina stare de pnevmatizare și transparență în lumină a omului înduhovnicit, în viața viitoare.

Dar dacă *Cele o sută de capete* descriu mai mult înfrânările și virtuțile celui ce voiește să ajungă la unirea cu Dumnezeu și la vederea Lui sufletească (am zice faza de curățire, sau făptuitoare), cele 14 *Capete despre rugăciune* ce urmează după ele descriu treapta mai înaltă a rugăciunii, iar cele 80 (sau 83) de capete ale scrierii *Raiul*, sau *Despre rai* descriu aproape exclusiv culmea duhovnicească a unirii cu Dumnezeu, la care a ajuns cel ce s-a străduit să tindă spre ea. Cum va zice Vasile de la Poiana Mărului mai târziu, aici ea descrie „rugăciunea văzătoare”, spre deosebire de „rugăciunea minții”, produs al efortului omenesc. Desigur că și scrierea din urmă acordă un mare loc rugăciunii, pentru că numai rugăciunea introduce nemijlocit la unirea cu Dumnezeu, sau la vederea Lui. Dar cel mai mult ea se ocupă cu „vederea” lui Dumnezeu, care e mai presus și de rugăciune. De aceea, ea se ocupă tot așa de mult, ba chiar mai mult, cu lucrarea Duhului Sfânt, căci starea de rugăciune culminantă și de unire supremă cu Dumnezeu e o stare în care lucrarea Duhului Sfânt a devenit oarecum exclusivă. Starea de unire cu Dumnezeu fiind, propriu-zis, o stare de totală iubire, autorul acordă mai multe capete descrierii iubirii de Dumnezeu. Astfel, temele scrierii a treia a lui Calist se pot socoti acestea patru: rugăciunea, vederea lui Dumnezeu, iubirea Lui, lucrarea Duhului Sfânt.

Dar temele acestea apar într-o măsură mai puțin accentuată încă în *Cele o sută de capete* ale lui Calist și Ignatie. Afirmația că numai în Duhul Sfânt ne